

Як російська імперія і цензура перекроювали наш канон: 5 міфів про українську класику

Як російська імперія і цензура перекроювали наш канон: 5 міфів про українську класику

НАША ІСТОРІЯ | 17.07.2025-06-04 08:21

Українські письменники на відкритті пам'ятника Івану Котляревському у Полтаві, 1903 рік / Фото: архівне друка

Уислідок цього сформувалися стереотипи, які й досі впливають на сприйняття нашої літератури — від уявлень про "непрестижність" української мови до переконання, що шкільна програма відображає найвищий художній досягнення, заданіє "Локальна історія".

Про те, як формувалися ці міфи та що змінюється сьогодні розповідає літературознавиця, літературна критичка Віра Агеева.

Міф 1. Українська література — сільська

Стереотип про українську літературу як суто селянську та етнографічну сформувалася в другій половині XIX століття, коли імперський тиск змусив письменників звертатися переважно до сільської тематики, адресуватися до селянства, яке зберегло національну ідентичність, на відміну від частково асимілюованого міста.

Проблема радше в тому, як нас навчили в школі, ніж у самій літературі. Ми мали сформований канон класики, де наші першорядні автори цікаві і нам, і світові. Бароко аж ніяк не було "літературою для селян". У Шевченка про українське село далеко не всі поеми.

У другій половині XIX століття справді побутувала теорія "літератури для домашнього вжитку" — ідея про необхідність писати про українській народ і для нього. Місто було частково зденационалізоване, тому село зберегло національну ідентичність. Але це гасло висулювало з бід: стиснувся в кулачок, аби не розмилло імперське море. І це вдалося — не розмилло.

Читайте також: **Як відкритий доступ до архівів КДБ в Україні може повпливати на галузь так званих пострадянських студій на Заході**

Українські письменники на відкритті пам'ятника Івану Котляревському у Полтаві, 1903 рік / Фото: архівне друка

Уже при кінці XIX століття, в покійній Лесі Українці, наглодухується необхідність повороту під спільне небо Європи. Вона реінтерпретує світові сюжети, південну християнські та візантійні — той слядок, на якому зросла європейська культура. У XX столітті розвивається інтелектуальний роман (Підмогильний, Домонтович, Кримський), здобуваємося на жанрову повноту.

Рустикально в нас була переважно проза другої половини XIX століття, коли імперський тиск справді унеможлилював, чи принаймні ускладнював, розвиток урбаністики. Але "Хілари" Неуча-Левицького — роман про Київ, а не про село. А вже про Хмелььового, Яковського, експериментальну драматургію Куліша навіть дивно говорити — це очевидна урбаністична традиція.

Варто пригадати, що на початку XX століття яєнаїрадикальніше змінюється концепція адресата: не література для народу (донедавна ототожнюваного з селянством, "мужичством"), а література для нації, не широдієне казачество, а вибалива елітарність, не домашньожитковість, а європейськ. Як дотепро прокоментував поет Павло Филиппов: "Кохавсь Шевченко поставив слово "на сторожі раба німця", і довгий час стояло воно. Прийшла інша доба, коли модерністи проголосили потребу стати тепер уже "на сторожі великої і безсмертної цїєі Краси..."

Читайте також: **Антон Дробович про політику пам'яті в Україні, історичні уроки та новий суспільний договір**

Міф 2. Українська мова "недостатньо престижна" для "Великої літератури"

Ідея про "непрестижність" української мови порівняно з російською, англійською чи французькою — слядщина колоніального мислення, яке привнесло мовні мінери до "мов культури", а решту росіяє немає доброю — то яка же "Велика література"?

Українська мова добре вироблена для різних жанрів, для передачі різних сенсів. Нею написано сотні добрих романів, дуже високого рівня поезію, драматургію. мова не може бути "непрестижною" — може бути бідною й невиробленою. Але це не про українську.

Двомовність була рисою багатьох літератур. Проте навіть коли письменники могли заробляти гроші, пишучи російською, вони обирали писати українською, наприклад, Григорій Кайна-Осачевич, Марко Божок, Михайло Старицький. А вже в другій половині XIX століття двомовність зійшла нанівець.

Міф 3. В українській літературі немає інтелектуальної есеїстики та критичної думки

Через брак популяризації есеїстики Івана Франка, Миколи Зерова, Миколи Хвильового, Юрія Шереха, Євгена Маланюка створюється враження, що українська література не має традиції інтелектуальної рефлексії та критичної думки на рівні європейської гуманітаристики.

З есеїстикою у нас справді гірше, ніж з іншими жанрами. В СРСР не могло бути есеїстики за визначенням, бо вона потребує свободи думки. Але чим ближче до сучасності, тим більше українська есеїстика. Теоретичне осмислення проблем канону стало безсумнівною заслугою літературознавця 1920-х років. Саме тоді дослідники зусиллями представників київського неокласицизму відбулося принципове оновлення класичного канону, тобто, перехід від моноцентричної до поліцентричної його моделі.

Варто згадати, що у 1920-ті роки модернізатори канону намагалися поруч із Тарасом Шевченком утвердити двох першорядних канонічних письменників — Володимира Винниченка, Миколу Хмельового, Валерія Підмогильного, Майка Йогансена, Віктора Домонтовича. Навть після реабілітації Миколи Куліша три його вершинні драми не передруковувалися десятиліттями. Хоча Павло Тичина та Максим Рильський були визнаними класиками, кілька поколінь читачів зовсім не знали їхніх найкращих віршів 1920-х років.

У 1920-ті роки літературознавцем доводилося не лише ревультувати канон, але й "добудувати" його — віднаходити втрачені твори, розбирати невпорядковані архів. Цензури вже давно нема, все можемо прочитати.

Читайте також: **Колоніалізм і шароварщина: тьн-ова сторона явища**

Міф 4. Розстріляне Відродження — це лише політичні репресії, а не культурна катастрофа

Сприйняття Розстріляного Відродження переважно як політичної трагедії, а не як культурної катастрофи, що позбавила українську літературу цілого покоління модерністів світового рівня, спотворе масштаб втрати для європейського літературного процесу.

Наслідки цієї катастрофи важко переоцінити. Радянський канон вилучив із літературної історії п'ять першорядних прозаїків-модерністів — Володимира Винниченка, Миколу Хмельового, Валерія Підмогильного, Майка Йогансена, Віктора Домонтовича. Навть після реабілітації Миколи Куліша три його вершинні драми не передруковувалися десятиліттями. Хоча Павло Тичина та Максим Рильський були визнаними класиками, кілька поколінь читачів зовсім не знали їхніх найкращих віршів 1920-х років.

Члени літературного об'єднання "Ласка". Зліва направо: Борис Антоненко-Давидович, Григорій Косица, Марія Галич, Євген Плузжик, Валерій Підмогильний, Тодось Османка, 1925 рік / Фото: wikipedia.org

Література втратила не лише авторів, а й пам'ять про них. Щодо історії літератури XX століття, то тут у радянський епоху перестали працювати поняття стилю, художнього напрямку, літературного угруповання. Соцреалізм мав "відмінити" модернізм. Історії літератури, написані у 1940-1950-ті роки, малювали абсурдну картину: до 1917 року розвивався критичний реалізм, а потім соцреалізм ураза постав у всій красі.

Імпресіонізм Михайла Коцюбинського, експресіонізм Василя Стефаника, неокласицизм Максима Рильського подавалися як помилки модерності. А в повоєний час вивчені в радянських університетах філологи вже не дуже й розумілися на модерністських стилях.

Важливу роль у збереженні справжнього канону відіграла еміграційна академіяна спільнота. Зусиллями Юрія Шевельова, Григорія Костюка, Юрія Луцького фактично існував паралельний канон, де твори Хвильового, Підмогильного, Шевченка, Домонтовича, Зерова були доступними. Коли в другій половині 1980-х ці тексти нарешті дійшли до широкого читача в Україні, ієрархія цінностей змінилася майже миттєво.

Читайте також: **Невигадані історії з архівів КДБ: Українські митці під ковпаком чекістів**

Міф 5. У шкільній програмі — найкращі твори української літератури

Уявлення про те, що шкільна програма та список "обов'язкових до прочитання" авторів склалися на основі художньої якості, ігнорує системну роботу радянської ідеологічної машини з конструювання "правильного" канону та вилучення "неприйнятних" імен.

Формування канону в радянський період підпорядковувалося не естетичним, а ідеологічним критеріям. Це було радше виставкою замість, ніж мистецтвом пам'ятки. Найбільше клопоту виникло з тим, що майже всі українські класики підпадали під категорію буржуазних націоналістів. Показовою є історія з канонізацією Тараса Шевченка. Його антиієрархічна, антиієрархічна позиція була незверненою, тому генія терміново потрібно було "адапувати". Винайдено формулу "Шевченко — революційний демократ" і "учень російських революційних демократів", без якої невдовзі не міг обійтися жоден дослідник.

Натомість на роль буржуазного націоналіста призначили Платеймона Куліша. Парадокс полягав у тому, як довгоде Юрій Шерех, що Куліш насправді був «ближчим» до радянських поглядів, ніж Шевченко. Але Шевченко був завжди популярним. Тож за його каздратово-формульного мислення йому виділили супротивника.

Ласка цензурування знайдалася універсальною. У так званому "академічному" дванадцятитомнику Лесі Українки немає "Богинь", статті про Володимира Винниченка, а «купоріє» в листах спотворюють текст аж до втрати логічності.

Читайте також: **Дитячого письменника Володимира Вакуленка вбили в Ізраїлі російські окупанти: перед цим він заховав щоденник**

Коли в другій половині 1980-х зникли цензурні обмеження, стало можливим застосувати справді естетичні критерії. Гарольд Блум поєзував естетичну цінність із канонічним змаганням — здатністю відповісти на питання: "хтоде ніс", "прив ніс", "на тому ж рівні". Достатньо було поставити таке запитання, і радянські "класики" на хшталт Корнійчука, Галана, Головака зайняли дуже скромне місце в історії літератури.

На початку XXI століття канон нарешті починає звільнятися від ідеологічних впливів. Література поступово повертає собі втрачену пам'ять. Що менше вона виконує невластивих мистецтву патріотичних функцій, то більше шансів, що класичний канон стане справді списком важливих художніх текстів, а не ідеологічних маркерів.

—

Вікторія Бугайова, опубліковано у виданні "Локальна історія"

- Читайте також:
- **Великий терор як апогей радянського сталінського насильства над українцями**
 - **Бойбулак: розстріляне мистецтво**
 - **Академік Микола Жулинський: Кожен покоління «приречене» переглядати власну історію**
 - **Не «адні народи»**
 - **Почерк російського звіра. У нинішній війні проти Росії проти чимало паралелів з минулим, одією з них є Голодомор**
 - **Міфи про російське походження Одеси й особливості ностальгії одеситів за СРСР**
 - **СВУ оприлюднила документи КДБ про долі "Розстріляного відродження"**

Share 0

Читайте «Аргумент» в **Facebook** і **Twitter**

Если вы заметили ошибку, выделите ее мышкой и нажмите **Ctrl+Enter**.

Коментарі

НОВИНИ

- 08:00 "Через прикордонників прогнали 160 млрд грн" - Ніколов про оборудку зі снарядями (ВІДЕО)
- 20:00 У четвер Україну прогріє до +22...+28 °C, дощ лише в Карпатах
- 19:03 Тетяна Ніколасіно: Як добити українську оборонддатність
- 18:10 80% українців підтримують розрив зв'язків УПЦ (не) з РПЦ (ОПІТУВАННЯ)
- 17:10 Касьянов - Зеленському: Ви вже втратили довіру українців
- 16:08 "Слути народу" хочуть зробити математику неонов'язкою в НМТ
- 15:45 До Києва прибула Північноатлантична рада НАТО
- 15:21 Корні для собак великих порід: як підтримати здоров'я парнів?
- 14:40 Трам: Яєби не я, Ізраїль зараз не було б
- 13:29 Україна уразила російський корвет на Балтиці

ПІДПИСКА НА КАНАЛ

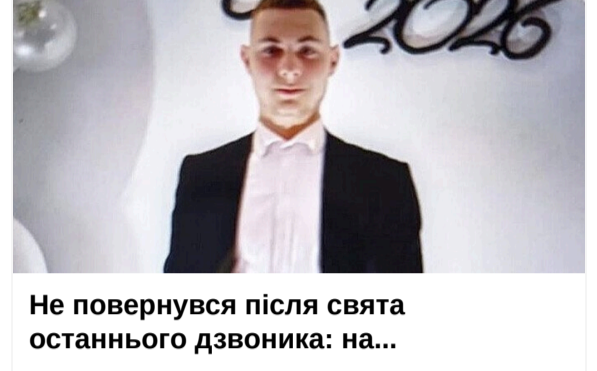

НОВИНИ ПАРТНЕРІВ

Зґвалтував 13 дітей: шокуючі подробиці справи на Одещині

ДЕТАЛЬНІШЕ

Не повернувся після свята останнього дзвоника: на...

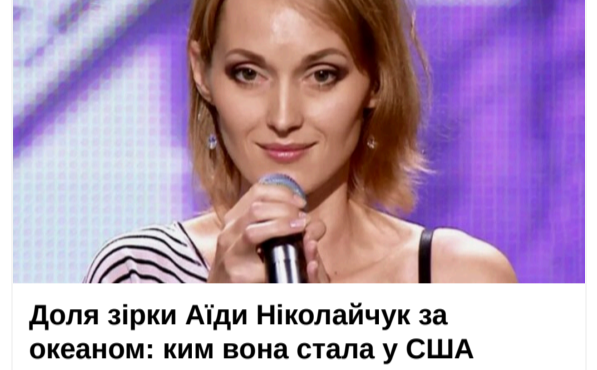
ДЕТАЛЬНІШЕ

Срібні 10 гривень з'явилися в Україні: ось як виглядає нова...

ДЕТАЛЬНІШЕ

РЕКЛАМА

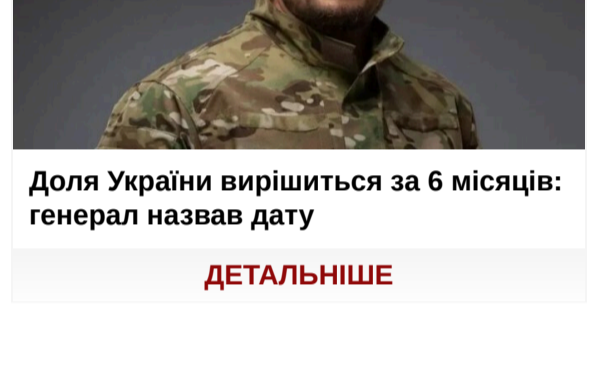
Доля зірки Аїди Ніколайчук за океаном: ким вона стала у США

ДЕТАЛЬНІШЕ

Олександр Кварата втік до Лондона після заяви про службу в...

ДЕТАЛЬНІШЕ

Доля України вирішиться за 6 місяців: генерал назвав дату

ДЕТАЛЬНІШЕ

РІДО

Кіцаз СВУ провела знамениті спецоперації «Павутина»

Українець — на індувіє | Чому несеться про мігрантів і чи є проблема на ринку праці

*ОТ ТАКОЇ ВОТ ПІМ'ДОРЕЗ? Які ми взяли під контроль в'їзди до Дебальцеве | ПАЛІ ТИЛИ